

FNSiN

NOS

Nr 1 2020 Årgång 42

Medlemsorgan för Föreningen Natur och Samhälle i Norden

FNSiN grundades år 1973

Ur föreningens stadgar:

”§2 Föreningen skall samla intresserade av natur och samhälle i Norden till allsidiga studier därav. Genom studieverksamhet, föreläsningar, exkursioner och publikationer skall Föreningen sprida kunskap om natur och samhälle med huvudriktning på Norden. Föreningen är en religiöst och partipolitiskt obunden ideell förening.

§3 Föreningens huvudsakliga intresseområden är Danmark, Finland, Färöarna, Grönland, Island, Norge, Sverige och Åland samt områden med historisk eller annan anknytning till länderna i Norden.”

FNSiN samarbetar med Studieförbundet Vuxenskolan och med andra föreningar. FNSiN ingår i Förbundet för Ekoparken. (Stadgar och mer information finns på hemsidan.)

Föreningens symbol (logga eller bömärke) är en plan över Ismanstorphornborg, men man kan också se den som en trädstam i genomskärning (alltså natur och samhälle).

Medlemsbladets namn, NOS, kommer av natur och samhälle. I regel finns på framsidan en bild av en nos i någon form (mule, tryne, näbb, nos ...) och på baksidan ofta, i mån av plats, något som har med samhälle att göra.

Styrelse

Ordförande:

Eric Bolander
072 - 3181225
eric.bolander@telia.com

Vice ordförande:

Soili Bisi-Ström
08-191252; 072- 9921669
soibis@outlook.com

Sekreterare:

Camilla Berg
08-26 25 84
camillaberg8888@gmail.com

Kassör, webbansvarig:

Eva Bolander
076-8452085
eva.bolander@telia.com

Programsamordnare

Lars-Olov Wallin
070-1714829
wallin.larsolov@gmail.com

Övriga ledamöter:

Nina Bohigas
070-4547724
Nina_bohigas@hotmail.com

Bente af Edholm
070-4000199
bente.fnsin@gmail.com

Henrik Hansson
070-3190150
henrikonthemove@gmail.com

Mikael Johansson
073-0657171
swoosh695@gmail.com

Helena Laitanen
073-394 61 24
hele49lait@gmail.com

NOS

Redaktion:

Lisbet Scheutz
Soili Bisi Ström
Anders Schærström

Ansvarig utgivare :

Anders Schærström,
08-758 30 03; 070-693 91 28,
anders.schaerstrom@telia.com

Material till NOS skickas till:

nos.fnsin@gmail.com

ISSN: 0348-7970

NOS utkommer 4 ggr/år.
Manusstopp 1 dec/mars/juni resp. sept.

Tryckt hos:

Duplotryck, Kungsholmen

Framsida: Långbergsbacken i Uppland

Foto: CG Ström

Baksida: Djävul i Tensta kyska. Foto: Eva Bolander

Föreningens hemsida:

www.fnsin.nu

e-post: info@fnsin.nu

Medlemsavgiften 2020

Fullbetalande medlem: 160 kr

Ny medlem efter 1/7: 80kr

Familjemedlemmar(oavsett antal) 80kr

Betalas till plusgiro:

67 01 50—2

Postadress:

c/o Erik Elvers
Illerstigen 28
170 71 Solna

Våra böcker

(medlemspris, porto tillkommer) :

De goda ogräsen 50kr

Gotska Sandön 75kr

Kall ökensand 50kr

Spetsbergen 80kr

Tyresta 10kr

Beställ genom Erik Elvers
e.elters@bredband.net

Resan till Uppland

Programmet

Eftersom Eric och jag har flyttat till Örbyhus började vi tala om att det skulle vara trevligt att göra en landskapsresa till Uppland. Vi hade två träffar med intresserade medlemmar och punktade upp vad som skulle vara roligt att se. Vi såg då att vi var tvungna att göra en ganska hårdhänt begränsning av vad som skulle hinnas med. Vi drog ett streck vid Uppsala och beslöt att vi endast skulle hålla oss norr om strecket. Även yttersta vänster- och högerkanten på landskapet skalades bort.

Vi var 17 personer som deltog i resan och vi bodde på Gimo Vandrarhus. Resan inleddes den 9 augusti med avresa från Sveavägen till Husby gravfält med Långbergsbacken och Horsberget. Sedan fortsatte vi till fornborgen Salstaborg. Efter lunch på Upplands Pärlan i Örbyhus fortsatte vi med fika hemma hos Eric och mig, och sedan åkte vi till Gimo för in-kvartering.

Den 10 augusti tog vi en promenad i naturreservatet Andersby Ängsbackar. Vi gjorde en snabbvisit i Dannemora och tittade på det stora dagbrottet Storrymningen. Därefter lunch på Gammeltammen och visning av gamla smedjan och vattenhammaren i Österbybruk.

Den 11 augusti gav vi oss iväg mot norr, och kusten. Vi började med en visning av Lövestabruks herrgård. I Lövestabruk anslöt sig Staffan Hermansson till gruppen. Han föreslog att vi skulle besöka Lövestabruks egen folkbildare Birgitta Östlund, vilket vi gärna gjorde. Sedan fortsatte vi till Fagerviken och Kalles fisk för lunch. Efter lunch besökte vi naturreservatet Källarberget, och fiskelägrat Fågelsundet.

Den 12 augusti besåg vi Ottarshögen, Vendels kyrka, Kurirstenen och Örbyhus slott. Lunch åts på restaurang Erik XIV. Den 13 augusti checkade vi ut och begav oss till Tensta kyrka följt av lunch på Nortuna gård och visning av Ostindiska museet. Vi avslutade resan med ett besök på Viksta stentorg innan vi återvände till Sveavägen.

Vi hyrde en minibuss och använde oss dessutom av tre personbilar. Kostnaden för resan blev 662 kr/person. Logiet kostade 1200 kr för en bädd i dubbelrum. Fem visningar kostade totalt 460 kr.

Eva Bolander

Norra Uppland i världen

Egentligen vet jag det, men när vi flackar mellan norra Upplands sevärdheter blir bilden tydligare i mitt medvetande. Dessa stillsamma små samhällen, som skiljer sig så markant från storstads- och huvudstadsmiljöer, vittnar om en stor epok i svenskt näringsliv men mer än så. Regionen har varit viktig för Sverige men också för människor på andra platser. Några härifrån har sökt sig ut i världen och – ibland på gott, ibland på ont – lämnat spår i historien. Många har sökt sig hit.

Den äldsta (?) antydningen om långväga förbindelser är Ottarshögen som är omgiven av myter och hypoteser. Enligt en uppfattning var den mäktige Ottar i fejd med danerna och föll i norra Jylland. Det har även sagts att Ottar skulle kunna vara identisk med Beowulf i det anglosaxiska kvädet som daterats ungefär till vikingatiden.

I Vendel har det funnits ett fält med båtgravar från ca 700 e. Kr., men fynden finns nu på Statens historiska museum. Det anses att båtgravarna i Vendel och framför allt dess prakthjälmarna har så många likheter med gravarna i engelska Sutton Hoo att människorna som bodde på respektive plats bör ha känt varandra.

Från Tyskland kom – förmodligen – Johannes Rosenrod, målaren som dekorerat valv och väggar i Tensta kyrka. Han har i alla fall signerat sitt storverk 1437.

Med 1600-talet kom vallonerna, som var specialister på järnhantering, från de trakter som senare skulle bli Belgien. Med vallonerna blev det fart på svensk export av järn, inte minst eftertraktat i Sheffield. Med vallonerna kom flera släktnamn som blivit kvar i Sverige.

På 1700-talet kom en prästson från Tensta att bli vittberest, nämligen Linnélärjungen Anders Sparrman. (Se separat artikel.)

Kanske inte så nya fakta om långväga förbindelser, men det är värt att tänka på i vår tid av globalisering.

Anders Scharström

Den som vill ha referenser må höra av sig.

Vendeltiden (ca 500-800 e.Kr.)

Första anhalten på föreningens augustiresa till norra Uppland blev Vattholmaåsen med sina högt placerade gravfält från järnåldern och en vidunderlig vy över det omkringliggande landskapet! Långt nere i dalen såg vi Fyrisån ringla sig fram på sin väg mot Uppsala, vilket blev en perfekt illustration till mitt kommande föredrag om Vendeltiden och dess viktigaste transportleder – Fyrisån med biflöden och åsarna. (Tack för den introduktionen Eric och Eva!)

Vendels socken (numera en del av Tierps kommun) förmodas ha fått sitt namn från Vendelsjön - syftande på sjöns norra, krökta del. (Jämför även verben vinda och vända...)

Vendelområdet var en naturlig omlastningsplats för olika sorters dåtida gods. Framför allt järnmalm, som transporterades på åsarnas landvägar från Bergslagen och från norra Upplands järnfyndigheter. (Där började järn tillverkas, redan på 300-400-talet f.Kr!) Sedan fortsatte man via Vendelsjön, Vendelån och Fyrisån, ner till Gamla Uppsala och ända in i Mälaren. Denna livaktiga handelsperiod (ca 550-800 e.Kr.) innebar en utvidgning av riket och föregick vikingatidens allt längre utsträckta färder. Av eftervärlden gavs denna period namnet Vendeltiden, p.g.a. de rika järnåldersfynden från båtgravfältet i Vendel.

Gravarna upptäcktes av en slump 1881, i samband med en utvidgning av kyrkogården vid Vendels kyrka. Utgrävningarna kom att ledas av Hjalmar Stolpe – arkeolog, forskningsresande och chef för Historiska museet i Stockholm. Detta båtgravfält visade sig vara Mellansveriges mest betydande, p.g.a. fyndens höga konstnärliga nivå! Bl.a. fann man hjälmar, med en fantasifull och intrikat ornamentik – inte minst djuravbildningar av olika slag. Liknande utsmyckningar har hittats på hjälmar från utgrävningar på Englands sydöstkust, vilket vittnar om att man redan då gav sig ut på allt längre färder till sjöss. Vendelområdets hjälmar finns numera till beskådande på Historiska museet!

I varje grav begravdes en storman/kung ur varje generation. (Kvinnorna begravdes i enklare gravar.) Däremot hade stormannen ofta med sig sin häst och ibland även sin hund, i graven – som tecken på sin höga status. (Förmodligen förvärvat genom handel och bergsbruk.) Den nya gravtypen – i form av en båt - visar också att de utsträckta sjöfärderna blev allt viktigare och gav status. Andra föremål som fick följa med i graven var t.ex.: vapen, vackra kläder, smycken, glasbägare och brädspel. De dåtida hövdingarna var alltså betydligt mer välbärgade, än nutida äventyrsfilmer låter påskina... Under utgrävningarna på Vendels kyrkogård, i sluttningen av 1800-talet, påträffades även flera rester av järnåldersbebyggelse. T.ex. en storslagen 32 meter lång hall med en förmodad festlokal i mitten, samt ekonomi- och enklare byggnader runtomkring. Dessa var förmodligen avsedda för hövdingens män.

Sara Mariasdotter

Källor: En sammanställning ur olika vetenskapliga källor om Vendeltiden; på Internet

I Vendels kyrka kan man se båten "Ottar" som visar hur vendeltidens båtar var byggda. Båten är byggd med förlaga från en kvinnograv i Rasbolkeil i Uppland, samtida med vendelbåtarna.

Foto: CG Ström

Vendels kyrka

Vendels vackra tegelkyrka är en av de största och mest påkostade kyrkorna från sin tid, slutet av 1200-talet. Tegel var tämligen nytt byggnadsmaterial i landet; och dyrt var det så en förmögen donator måste ha bidragit till bygget. Man antar att finansören var ägaren av Örbyhus slott, herr Bengt, broder till ärkebiskopen Magnus Bosson.

Kyrkan omges av en välbevarad bogårdsmur med murade stigluckor från medeltiden (östra sidan är riven).

Kyrkorummet är vackert med sina höga valv och muralmålningar från 1400-talet. Målningarna är utförda av en lokal målare, Johannes Iwan. Förmögna godsägare har bidragit till interiören: orgel hade man så tidigt som på 1600-talet och från samma tid är den skickligt snidade predikstolen.

På 1730-talet fick kyrkan en klockstapel. Man tog även upp nya, stora fönster och kyrkorummet vitkalkades. Ny altartavla och nya bänkar sattes in.

Familjen de Geer bidrog med pengar och säkerligen med

idéer också. De var kalvinister och enligt deras ideal ska predikorummet vara ljus, vitt och tomt på dekorationer och bilder. Emanuel de Geer hade redan 1664 låtit kalka över de katolska målningarna i kyrkan i Österlövsta. (Både på Österbybruk och i Lövsta kunde vi se exempel på hur en renlärig reformert kyrka ser ut.)

Vendels kyrka är en sevärdhet, absolut värd en omväg eller ett utflyktsmål i sig.

Soili Bisi-Ström

Innertaket var ursprungligen ett tunnvalv i trä. Tegelvalven byggdes vid mitten av 1400-talet. Målningarna togs fram vid den senaste renoveringen på 1930-talet.

Den pampiga entrén in i kyrkans område. Foto: CG Ström

Litteratur: Ann Cathrine Bonnier, Göran Hägg och Ingrid Sjöström: Svenska kyrkor

Fredrik Bedoire: Huguenoternas värld

Salstaborg

När man åker väg 290 från Fullerö trafikplats (E4) mot Österbybruk finns det en skylt, strax norr om avfarten till Salsta slott, som markerar en fornborg. Tar man av till höger och följer den smala skogsvägen ett par kilometer så kommer man fram till Salsta fornborg. Det är utan tvekan värt en omväg för att besöka denna plats.

Det finns drygt ett tusental fornborgar spridda över, framförallt, södra Sverige. De flesta fornborgarna uppfördes under yngre romersk järnålder (200 - 400 e Kr) och under folkvandringstid (400 - 550 e Kr). Det finns de som är äldre, byggda redan 1000 - 500 f Kr och de som byggdes på vikingatid (800 - 1050 e Kr). Det är fortfarande förhållandevis få borgar som har undersökts ordentligt så det finns mycket att ta reda på om dem framöver. Idag talar man om två olika borgar, strategiska borgar och tillflyktsborgar. Strategiska borgar var ofta placerade längs vattendrag för att hindra fienden att tränga in i landet. Dessa var bemannade med någon form av styrka för det mesta. Tillflyktsborgarna var avsedda för befolkningen att söka skydd i om fientliga grupper kom i närheten av deras byar.

I Uppland är de flesta borgarna byggda på liknande sätt. Man har valt ut ett berg med mer eller mindre branta sidor. Runt toppen har man byggt en eller två murar.

När det gäller Salsta fornborg så har man byggt två murar, en yttre och en inre. Ytterhöjden på murarna är ca 3-5 meter och innerhöjden 1-2 meter. Murarnas bredd har varit 2-3 meter. Ingångarna genom murarna är förskjutna i förhållande till varandra för att omöjliggöra för fienden att skjuta rakt in i borgen. Ytan innanför den inre muren är drygt 3000 kvadratmeter. Murarna är byggda i kallmursteknik. Det innebär att man inte har använt murbruk vid byggandet utan staplat stenarna på varandra på samma sätt som man bygger en stenmur. När murarna byggdes hade de en stödjande träkonstruktion på insidan som sedan under årens lopp ruttnat bort. Man byggde troligtvis även palissader ovanpå murarna för att ytterligare förstärka försvaret.

Man gör en bedömning att borgen betjänade de gårdar som låg i en radie på cirka en mil runt borgen. Det innebär att man hade upp till en halv dag på sig att söka skydd när det så behövdes. Med en beräkning att man kan förflytta sig med ca 3km/tim när man behöver ha med sig proviant, vatten, en del husgeråd och sina husdjur.

Sett till området runt borgen skulle det kunna rymma 25 - 50 gårdar. Ett normalt antal innevånare på en gård på den tiden var runt 10 stycken. Det innebär att 250 - 500 personer skulle söka skydd i borgen. Det innebär att varje person hade ungefär 10 kvadratmeter att vistas på. De hygieniska förhål-

landena var troligtvis mycket undermåliga.

Det var troligen inte så att angriparna hade möjlighet att genomföra en regelrätt belägring utan man kunde räkna med att vistas i borgen under någon eller några veckor när hotet mot trakten var som mest akut.

Som jag sa i början så är det värt en omväg för att besöka denna fornlämning. Terrängen är ganska oländig, så man behöver ha rejäla skor och vara beredd på att få jobba lite för att komma upp och ner från borgen.

Eric Bolander

Tensta kyrka

Tensta kyrka, från 1200-talets senare del, är byggd i tegel. Den ligger i en vacker, lantlig miljö med åkrar, ängar och en äppellund strax intill.

På kyrktrappan blir vi mötta av kyrkvaktmästaren Lisen som ska visa oss runt och berätta för oss om kyrkan. Kyrkan är stor och rikt utrustad med ett vackert altarskåp och kalkmålningar. Altarskåpet från 1480-talet innehåller i flyglarna skulpturer av de tolv apostlarna. Skåpets utsida visar målningar ur passionshistorien. I många av Upplands kyrkor är kalkmålningarna utförda av Albertus Pictor eller medlemmar ur hans verkstad. Det gäller emellertid inte för Tensta kyrka, bortsett från några bilder på sydväggen i långhuset. Kyrkans konstnär berättar i ett språkband att hans namn är Johannes Rosenrod och att målningarna är gjorda 1437. Lisen visar oss en detalj som är utmärkande för Rosenrods målningar, nämligen att alla personer tittar lite åt sidan så att man ser mycket av deras ögonvitor.

Förnäma jordägare i trakten antas ha bidragit med medel till kyrkobygget. Bland dem kan nämnas Birger Persson, far till Birgitta Birgersdotter, senare heliga Birgitta. Hon blev helgonförklarad 1391. Johannes Rosenrod har i kyrkan skildrat scener ur hennes liv.

I kyrkans omedelbara närhet finns tre runstenar; där stannar vi till och Erik E läser högt från runskriften för oss. Därefter beger vi oss till Norrtuna gård, som ligger ett stenkast från kyrkan. Där blir vi möttna av Johan och får veta att han äger gården som tidigare tjänat som prästgård. Tiondeboden, där prästen förvarade det ”tionde” som församlingens jordbrukare lämnade till kyrkan som en form av skatt, är vackert renoverad. I den har Johan iordningställt en utställning om Linnélärjungen Anders Sparrman, Ostindiska kompaniet och om Sparrmans resor med Kompaniets fartyg.

Gunnel Wallén

Via en mycket smal spiraltrappa och med hjälp av ett rep kan man komma upp på vinden och titta på den ursprungliga takkonstruktionen, det tunnvalvda trätaket, som togs bort vid ombyggnationen på 1400-talet.

Foto CG Ström

Anders Sparrman

Under åren 1760-1765 var Eric Sparrman kyrkoherde i Tensta kyrka. En av hans söner, Anders född 1748, reste som 14-åring till Uppsala för att studera medicin. I Uppsala fick Anders kontakt med Linné och 1765 fick han möjlighet att, på uppdrag av Linné, följa med till Kina med skeppet Stockholms Slott. Skeppets kapten, Carl Gustav Ekeberg, som seglade för Ostindiska kompaniet bodde på gården Altomta, granne med Tensta prästgård. Anders Sparrman fick följa med som fältskär. År 1767 var Sparrman tillbaka i Sverige och han disputerade på fjärilar som han samlat in under resan. 1770 avlade han sin medicinska examen.

År 1772 var det dags för en ny resa, nu till Sydafrika. Dit anlände även James Cook med skeppet Resolution och Anders Sparrman blev erbjuden att följa med på Cooks andra jordenruntresa. Det blev en strapatsrik resa med stora umbäranden för alla ombord. Den 17 januari 1773 passerade de, som de

första någonsin, södra polcirkeln. Uppdraget var att söka efter beboeligt land. ”Vi letade efter något som inte fanns.”

Åter i Sydafrika 1775 begav sig Sparrman ut på en expedition i landet för att studera naturlivet och befolkningen. Han samlade, med hjälp av ortsbefolkningen, in växter, fjärilar, fåglar, fladdermöss och andra djur. En betydande samling sändes hem till Sverige. Sparrman var den förste zoolog som studerade afrikansk noshörning, först med att visa att både hona och hane hos strutsarna ruvade äggen, först med att skildra honungsvisarens metod att komma åt honung och först att beskriva den nu utdöda, zebbraliknande, kvaggan.

Sparrman reste till Afrika ännu en gång. År 1787 bekostade Gustav III en rekognosceringsexpedition till Senegal och Västafrika för att söka efter en lämplig plats för en svensk koloni, något som aldrig blev verklighet. Sparrman skrev till vännen Georg Forster 1783: ”Afrika gick inte helt att förstå och inte att leva med för alltid. Men sedan jag reste därför, har jag känt det som om jag drivit med strömmen, hjälplöst, obeslutsamt, ovisst vart.”

Upplevelser under resorna bland befolkningen i södra Afrika gjorde att Sparrman tog ställning mot slavhandel. I London 1787, på hemväg från Afrika, vittnade han i parlamentet om slavhandeln och slaveriet. Hemma i Sverige talade Sparrman inför Gustav III i samma ämne. Till Forster skrev han: ”... min enda utopi var att avskaffa slavhandeln”. (Slavhandeln började avskaffas inom Sveriges uto-meuropeiska besittningar från år 1813 och de sista slavarna friköptes 1847.)

På ålderdomen verkade Anders Sparrman som fattigläkare i Klara församling i Stockholm där han avled 1820.

Växten *Sparrmannia africana*, *rumslind*, är uppkallad efter Anders Sparrman.

Gunnel Wallén

Källor:

Per Wästberg, Anders Sparrmans resa: en biografisk roman, 2008.

Nortuna Ostindiska museum i Tensta, Uppland.

Några runstenar

Under resan besåg vi fyra runstenar. Besöket vid tre av dem, vid Tensta kyrka, var planerat medan några av oss råkade stöta på den fjärde vid en kvällspromenad i Gimo.

Tensta kyrka

Vid eller mycket nära Tensta kyrka står tre stenar, ytterligare några stycken finns i nejden. Alla tre är av

standardtypen ”X reste sten efter Y”, men det finns några ovanliga detaljer som är värda att nämna.

Stenen söder om muren runt kyrkan och kyrkogården har inskriften **sihuastr:uk:bratr:uk: uiki-til:alha:lit:rita:stin:iftiR:anhuit:sun:sin:sum:taup r:huita:huapum:kistr:ialbi:sial: antuita**, *Sigfast och Brandr och Viketill. Helga lät resa sten eftir Andvet son sin som [blev] död i vita våder. Kristus hjälpe själ Andvets.*

Stenen har också ett stort kors. De ”vita våderna” skall förstås som dopkläder, sonen Andvet – vars namn stavas på två sätt på stenen – var alltså kristen. Att det är en relativt sen text framgår också av att orden *resa sten* skrivs *rita stin*, den gamla diftongen i *raisa stain* som det tidigare hette har hunnit dras ihop. Den förändringen i språket kom söderifrån, alltså tidigare i Danmark och nuvarande Sydsverige än i Mälardalskapen (i en del nordliga och finlandssvenska dialekter lever diftongerna alltjämt).

Innanför kyrkmuren, söder om kyrkväggen, står en sten med texten **porbiarn:auk:porstain: uk:styrbiarn:litu:raisa:stain:eftirR:porfast:fapur: sin:ybir:risti**, *Torbjörn och Torsten och Styrbjörn läto resa sten efter Torfast fader sin, Öpir ristade.*

På den här stenen är står alltså *raisa stain*, med diftonger. Det var vanligt att ett led i faderns namn kom igen i sönernas, och två av Torfasts söners namn börjar också med *Tor-*, men av någon anledning inte *Styrbjörns*. *Öpir* (namnet betyder ”skrikhals” (!)) var en produktiv ristare som signerat många stenar. Utanför runslingan finns överst på stenen ett ansikte av något slag, möjligen ett lejons. På ett par andra av *Öpirs* stenar finns människoansikten.

Gimo

En kväll är vi några som gör en promenad upp till Gimo Herrgård och sjön Gimo damm. På en karta ser vi att det skall finnas en runsten i närheten av badplatsen och letar oss ditåt, och kommer till vår glädje fram till den. Även den är av minnesstenstypen, tre söner har rest den efter sina föräldrar. Värt att nämna är att både modern och de tre sönerna har mycket ovanliga namn: modern hette **fastiþi** (Fastheiði) och sönerna **liutr** (ovanligt i östra Norden men lever alltjämt på Island (Ljótur)), **proti** (Þrotte, belagt bara på en handfull andra stenar) och **opuiþr** (Auðviðr) som inte finns på andra runstenar men däremot förekommer sällsynt på medeltiden.

En del faktauppgifter har hämtats ur Digitala Sveriges runinskrifter (Riksantikvarieämbetet), band Upland 4.

Erik Elvers

Dannemora gruvor

Den första gången brytning av järnmalm i Dannemora finns dokumenterad är 1481 men troligtvis kom brytningen igång redan på 1200-talet. Brytningen fortsatte fram till 2015, med uppehåll, av olika anledningar, under årens lopp. Kvar idag finns det stora dagbrottet ”Storrymningen” av medeltida ursprung, kanske den börjades brytas redan på 1200-talet. Runt gruvan finns det bevarat bostads- och industribebyggelse som uppförts från 1700-talet och framåt. Det mest synliga är gruvlaven som är 72 meter hög. Gruvan växte med åren och är numera 350 meter djup.

Under många år producerade Dannemora järn som användes på många av de bruk som växte upp i norra Uppland. Från början använde man tillmakning för att bryta malmen. Det vill säga att man eldade vid berget, så att det blev varmt, och sedan kylde ner det genom att hålla vatten på det så att berget sprack. Sedan kunde man få loss malmen med hacka och spett. Först på 1730-talet övergav man tillmakningen och gick över till att spränga med krut. Anledningen till att det dröjde så länge var dels ekonomiskt då det var billigare med ved än med krut, dels att man var osäker på hur man skulle kunna begränsa rasrisken.

På 1500-talet kom driften igång ordentligt genom att Joachim Piper fick rätt till gruvdriften och utvecklade gruvan. 1545 kom det in några kapitalstarka tyskar och Gustav Vasa som ägare. En konflikt uppstod där de tyska ägarna ville satsa på tillverkning av tackjärn för export medan Gustav Vasa ville förädla det hela till smidesjärn som såldes till övriga järnbruk men också såldes på export.

Twisten blev större under åren och slutade med att Gustav Vasa tog över ägandet av gruvan.

Under 1600-talet utvecklades framställning av smidesjärn och en mängd exporterades till England, där det användes till att framställa stål till vapen, fjädrar m.m. En stor del av exporten gick till Sheffield, och Dannemora kan ta åt sig en del av äran att Sheffields världsrykte som stålstad.

Det har alltid varit problem med vatteninträngning i gruvan då malmfältet ligger vid en sjö. Med en påldamm och pumpar som drevs av vatten- och vindkraft försökte man hålla gruvan torr. 1728 installerades Sveriges först ångmaskin av Mårten Triewald för att driva en pump. Det fungerade inte särskilt bra troligtvis på grund av att ingen riktigt förstod hur den nya tekniken skulle skötas. Man arbetade enträget för att hålla vattnet i schack genom att spränga bort vattenfall och bygga dammar. Trots allt arbete som lades ner på detta så översvämmades

gruvan vid vårfloden 1795. Först 1815 var läget normaliserat igen.

Under 1800-talet var transporten av järnet från Dannemora av stor betydelse och man lät bygga en järnväg mellan Dannemora och Harg.

Under slutet av 1700-talet och första halvan av 1800-talet var produktionen mellan 15 000 och 20 000 ton per år. På 1870-talet steg produktionen till 40 000 ton och i början av 1900-talet var den uppe i 50 000 ton per år. 1927 utbröt en strejk i gruvan som stängde den helt. Först 1935 återupptogs driften i gruvan. Efter kriget utvecklades gruvan än mer och på 50-talet var årsproduktionen 600 000 ton för att under 70-talet öka till över 1 000 000 ton. 1992 lades gruvan ner, men 2008 började man förbereda sig för att starta brytningen igen. 2012 var brytningen åter igång, men 2015 gick företaget i konkurs, vilket resulterade i att brytningen återigen upphörde. Så trots att brytning har skett i gruvan troligtvis från 1200-talet så har 90 % av malmen brutits efter andra världskriget.

Eric Bolander

”Rik som självaste de Geer ”

Hur skulle det ha gått för järnhanteringen i norra Uppland om inte finansmän från Nederländerna och elitarbetare från Vallonien (i nuvarande Belgien) kommit dit? Skog, järnmalm och vatten – tre förutsättningar för 300 år av brukssamhällen i norra Uppland. Med nya metoder och förbättrad teknik lyckades man i Nederländerna framställa förstklassigt järn och samtidigt minska kolåtgången. Gustaf II Adolf förstod att sådan kunskap men även kapital behövdes inte minst till svensk vapentillverkning.

I Amsterdam hade i början av 1600-talet oerhörda kapitaltillgångar samlats. Med sina stora naturtillgångar blev Sverige mycket lockande för Louis de Geer men även för andra finansmän att öka sina kapital. Med vallonerna kom skicklig och erfaren arbetskraft till bruken. Åren 1626–1655 invandrade ca 400 valloner, varav drygt hälften skrev kontrakt med de uppländska bruken. Försämrade villkor genom det krig som 1621 utbröt mellan Nederländerna och Spanien gjorde det lockande att utvandra till Sverige. Många valloner lockades nu med förmånliga löften om fria resor, religionsfrihet, bättre löner och fri bostad. Men många fann sig inte till rätta och återvände till hemlandet efter en provotid.

Från Dannemora gruva transporterades malm till 30 uppländska järnbruk. Flera av bruken bl.a. Österby, några stenkast från Dannemora, Gimo och Lövsta (Leufsta) ägdes från 1600-talet av släkten de Geer. Lövsta blev år

1640 Sveriges största järnbruk. Runt bruket växte ett utopiskt samhälle fram under 1700-talet. Herrgård, förvaltarbostad och arbetarlängor förutom skola, apotek, lärarbostad och kyrka ingick. Lönerna var högre än på många andra ställen. Skolor, pensioner och sjukvård fanns.

På Österbybruk däremot hade arbetarna det inte lika bra. Trängsel, ruttna väggar, trasiga tak och fönster. På bruken arbetade även barn, som måste ha fyllt tolv år. Men det förekom även att yngre arbetade där. Alla arbetade efter schemat fyra timmar arbete och fyra timmar vila dygnet runt. Trots hårda villkor kände ändå smeder och bruksarbetare glädje och stolthet när de fick börja i smedjan. Där kunde man stiga i graderna och kanske bli mästersed.

Mycket god kvalitet på dannemoramalmen och de vallonska smedernas skicklighet bidrog starkt till att vallonbruken kraftigt ökade sin lönsamhet och därmed nationens rikedomar. För det högkvalitativa vallonjärnet betalades bättre än andra sorter och exporten ökade kraftigt. Tyskland och Holland var fram till slutet av 1600-talet de viktigaste marknaderna. Därefter blev England den största importören av stångjärn från vallonbruken. Många uppländska bruksägare blev mycket förmögna, men ingen lika rik som självaste de Geer.

Lars-Olov Wallin

Några gånger per år ordnas visning av vallonsmide i 1700-tals smedjan vid Österbybruk. Foto: L-O Wallin

Smedjan i Österbybruk. Foto: CG Ström

Resan till Kökar 13 – 15 september 2019

*Kalen
Foto: Göran Lindvall*

Elva medlemmar gjorde en helgresa till den mytomspunna ön Kökar. Vi bodde i tre stugor på Kobbars Gästhem.

Kalen

Vi vandrade i blåsigt men vackert väder på Kalen, som ligger på den västra sidan av Kökar. Naturen domineras av det grå urberget, det är både långsträckta hållar och branta bergknallar, som tillsam-

mans bildar en bergsplåtå. Det var en svår vandring men den vackra naturen var värd ansträngningarna. När vi kom ner till havet hade vi en vidunderlig utsikt över Kökarfjärden i norr, Östersjön i väster och vackra berghällar som vågorna rullade in över.

På vandringens högsta punkt ca 40 m över havet finns Otterböte som är lämningar från säljagarboplatser både från yngre bronsålder och äldre järnålder.

Vi såg också omfattande ruiner av ryska befästningar från första världskriget, och av finska befästningar från andra världskriget. Dessutom såg vi gravrösen, en jungfrudans och skärvstensrösen som använts till framställning av tran under järnåldern.

Kökars hembygdsmuseum

Vi besökte Kökar hembygdsmuseum där det första man möts av är ett ovanligt ångfordon, en lokomobil, från slutet av 1800-talet som användes till att köra sten med ända in på 1930-talet.

Sylvia Sundström, en eldsjäl, tog emot oss och informerade om museet. Hon pratade om Kökar då, nu och i framtiden.

Museet är inrymt i Österbygge-Hellsö gamla skola. Vi tittade på basutställningen "Ett annat Kökar", som visar livet på Kökar under 1800-talet fram till 1940-talet genom en fantastisk samling foton och filmer.

På museiområdet fanns det gamla byggnader bevarade, men även nybyggda hus i gammal stil och det finns planer på att bygga en arkitektoniskt intressant utställningslokal för bl.a. konstutställningar.

Här finns en båtutställning med gamla båtar och funktionsdugliga motorer, en stockstuga, en inredd torpstuga och en ladugård med jordbruksredskap. Det finns även en timrad smedja och en keramikverkstad. I keramikverkstaden planerar man att göra kopior av en unik hel lerkruka, som hittades i en brunn i Otterböte. Den hela lerkrukan är från bronsåldern.

Nere vid stranden finns en sjöbod, ett nyuppfört fiskehus och en stenkaj med brokista.

Hembygdsföreningen på Kökar samarbetar med Kökarkultur i det nyskapande hantverksprojektet Kökarform. Syftet är att skapa hantverk med rötterna i gamla Kökarföremål och traditioner.

Göran Lindwall

Otterböte

Under resan till Kökar vandrade vi en ca 7 km lång led som gick över karga klippor och stora stenblock och med en fantastisk utsikt. Bitvis fick man klättra på händer och fötter för att komma fram.

Efter någon kilometer öppnade sig en helt grön sänka framför oss. Det var Otterböte, en säljägarboplats från yngre bronsåldern, ca 1000 f.Kr. Den ligger på Kökars högsta punkt Karlin. Boplatsen består av nio runda hyddbottnar, med en diameter av 5-6 m, och utanför dem några eldstäder, en

brunn och fyra avskrädesplatser. Fyndmaterialet består i huvudsak av keramik. Analys av keramiken visar att den inte är tillverkad på Åland. Flera av de större kärlen har en karaktäristisk dekor av breda, dragna ränder som tyder på att de kommer från Lausitzkulturen i södra Östersjön, i nuvarande Polen. Man har därför dragit slutsatsen, att Otterböte har bebotts av säljagare söderifrån som kom norrut på säljakt om våarna, medförande sina hushållskärl som de sedan lämnade kvar när de sökte sig söderut efter fångstsäsongens slut.

Mitt emot Otterböte reser sig Vaktanböte. Av namnet framgår att berget tillhört den fornnordiska vaktkedjan där eldar tändes för att signalera. Efter ytterligare några kilometers vandring så träffade vi på ett skärvstensröse som användes av säljägarfolket för att utvinna tran från sälspäck. Röset var delvis utgrävt så att man kunde se de skörbrända stenarna. Trötta och mycket nöjda återkom vi till bilarna efter en lång och strapatsrik vandring.

Eva Bolander

Franciskanerklostret på Kökar

Den helige Franciskus, född Giovanni di Bernardino 1181 eller 1182 i Assisi, Italien. Död 3 oktober 1226 i Assisi. Grundare av franciskanorden, helgon i katolska kyrkan, firas den 4 oktober. Franciskus betraktas som ett av de mest Kristuslika helgonen i den katolska kyrkans historia. Han var son till en rik tyghandlare som härstammade från en adelsläkt i Provence. Han döptes till Giovanni, men hans far ändrade det till Franciskus för att ära Frankrike.

Efter en uppenbarelse där han blev uppmanad att restaurera Guds hus klädde han sig i en sliten gråbrun kåpa och lämnade familjen för att ägna sig åt att reparera kyrkobyggnader, tiggeri och att ge så mycket han kunde åt nödlidande. Hans anhängare utmärkte sig genom att gå barfota och vara klädda i grått, varför de kallades gråbröder. De bär ett vitt rep runt midjan med tre knutar på som symboliserar lydnad, fattigdom och kyskhet. De befann sig på resande fot för att nå så många som möjligt med sina predikningar om bot för människor. Dessa bröder var de första tiggarmunkarna. År 1209 bildades formellt Franciskanerorden, som blev godkänd samma år av påven. För att vinna fler anhängare sändes ordensbröderna ut i världen.

Franciskanerna etablerade sig troligen på Hamnö redan under 1300-talet, men ett regelrätt konvent tycks ha grundats först vid mitten av 1400-talet, varvid man övertog den tidigare stenkyrkan på platsen. Kökars konvent är ett av det medeltida Finlands tre

franciskanerkonvent. De två övriga var Raumo (omnämnt 1449) och Viborg (omnämnt 1404). Konventet, Conuentu Tiokkakarlensis, omnämns första gången i skrift år 1472, men franciskanermunkarna tros då redan ha verkat där en längre tid, kanske som säsongsverksamhet knutet till fiske och sjöfart. Av den sparsamma dokumentation som finns verkar det vara frågan om ett fullvärdigt konvent med kyrka, bostadsbyggnader, kök, refektorium (matsal) och källare.

Husgrunder som hittats på Hamnö med rester av vad som kan ha varit en smedja, tyder på att det också funnits annan, kanske militär, verksamhet på Hamnö under medeltiden. Att konventet etablerades just på Hamnö berodde sannolikt på närheten till viktiga farleder, hamnplatsen och det omfattande fisket runt Kökar. Namnet Kökar – Thiyckækarl – som nämns i det danska itinerariet, nedtecknat vid mitten av 1200-talet som en anhalt på vad som numera kallas Kung Valdemars segelled. Franciskanerna sökte sig till just sådana knutpunkter.

Klostrets enkla bostadsbyggnader låg på norra sidan av kyrkan, och omfattande utgrävningar har blottlagt grundmurar till bland annat kök, refektorium, källare och bogårdsmurar. Byggnaden var 18x8 m. Vid sekelskiftet 1500 förlängdes byggnaden österut med ytterligare ett stort rum, vilket pga sin stora eldstadsgrund indikerar en tidig ugn för bränning av kakel. Undersökningarna har också gett ett rikt fyndmaterial, däribland ett stort antal senmedeltida silvermynt, främst svenska brakteatrar men även baltiska mynt.

På 1530-talet drogs Kökars konvent in av Gustav Vasa, och anläggningarna började snabbt förfalla. Hundra år senare var den forna klosterkyrkan en ruin med inrasade valv, och kökarborna förbjöds att fira gudstjänst där inne i fortsättningen. Istället uppfördes 1645 ett litet träkapell ute på kyrkogården. Följande år införskaffades en altartavla föreställande Korsfästelsen, som ännu finns bevarad.

Efter bara ett sekel var även kapellet i dåligt skick. Efter mångåriga diskussioner bestämde sig församlingen slutligen för att uppföra en ny stenkyrka på grunderna till den gamla. Stora delar av de kvarstående murarna revs, och med hjälp av två rikskollekter och en stor donation från Stockholms fiskköparämbete, stod en ny kyrka, S:ta Anna, färdig år 1784. Den är delvis byggd av stenar från det gamla klostret. På nordsidan av den nuvarande kyrkan ligger idag ett modernt kapell. Invändigt finns lämningar av den utgrävda källaren som ingått i klosteranläggningen, den s.k. Klosterkällaren. I samband med den första ekumeniska Franciskusfesten på Hamnö 1979 invigdes byggnaden till Franciskus-kapellet.

Eva Bolander

Franciskus. Pax et bonum—pilgrimers hälsningsfras.

Foto: Eva Bolander

Hamnö

Så står jag på platsen där Ulla-Lena Lundbergs verklighetsbaserade roman ”Is” utspelar sig, en gripande berättelse. Vi besöker kyrkan där Ulla-Lenas far var präst, alldeles intill det ödesdigra* sundet mellan Hamnö och Kökars huvudö. Hit kom en ung och hoppfull prästfamilj strax efter andra världskriget. Jag frågar, och en kyrkvärd visar mig till hennes föräldrars grav, där någon nyligen har placerat en stor blombukett. Eldsjälen Sylvia, som dagen innan visade oss hembygds museet, avslöjade att hon var familjens barnflicka som figurerar i romanen. I museet ligger kopior av tidningsartiklar från 1949 som berättar om dramat som långt senare blev till en bok.

Vi är ganska blöta och ruggiga efter en vandring i regn på den delvis oländiga kulturstigen i kyrkans närhet. Det är skönt att komma in under tak.

På ruinerna av franciskanerklostret har man inrett ett mycket fint och upplysande litet museum. Hamnö må verka perifer idag, men på medeltiden erbjöd platsen en skyddad hamn på farleder mellan Danmark och Sverige å ena sidan samt Estland å andra sidan. Hit kom estländska flyktingar 1944.

Den unge kantorn bjuder på några musikstycken inför den stundande gudstjänsten. Han låter Elisabet komma upp i klockstapeln och pröva på att ringa.

Några ögonblick är vi här. Åren, århundradena, generationer och människoöden gör sig påmind.

Anders Scharström

* Läs boken. Jag vill inte göra mig skyldig till en ”spoiler”

Nattfestivalen i Korpilombolo 2018

”Är det någon som vill följa med till Nattfestivalen i Korpilombolo?”

Det var min lärare i balkandans som ställde frågan under en paus i dansandet.

”Va sa du? Nattfestival?? I Korpilombolo???”

”Ja, jag ska åka dit den sista november. Festivalen börjar 1 december. Jag ska vara med och dansa med Norrbottens balkandansare på invigningen.”

Det lät lockande. Några dagar senare hade jag bestämt mig och bokade plats på nattåget till Luleå. Den 29 november åkte jag från Stockholm. Framme i Luleå morgonen därpå och efter några timmar satt jag på bussen mot Pajala. Steg av i Korpilombolo, frågade efter vägen till Kulturhuset och anlände dit tre minuter senare. Där inväntade jag några dansvänner som kom med bil från Luleå och fick så småningom en golvplats att sova på de närmaste tre nätterna.

Vad fick jag då uppleva under de första tre dagarna av festivalens totalt 13 dagar? Först invigningen med tal av Per Skalk, kommunchef i Pajala kommun, sedan Balkandansarna med musikerna Nina Grantcharova och Györgi Stuber. (Dessa musiker, bosatta i Sverige, har jag lärt känna under ett par danskurser i Bulgarien.) Sen följde litteratursamtal och uppläsningar med Agneta Pleijel, Ulf Eriksson och Mikael Niemi (de återkom flera gånger under festivalen), vernissager i Kulturhuset och Medborgarhuset, mera bulgarisk dans och sång, ett fantastiskt performance, ”Nattens drottning”, som illustrerade hur denna exotiska blomma slår ut på natten.

På söndagen den första advent var det gudstjänst på meänkieli och psalmboksläpp, den första psalmboken som utkommit på detta språk. Vi fick höra flera psalmer ur denna, utförda av olika grupper.

På måndagen hörde jag en fantastisk konsert i kyrkan med de fem syskonen Kunda, en fascinerande blandning av afrikanska rytmer och västerländsk sång. Syskonen kom som kvotflyktingar från Kongo Kinshasa till Råneå för tio år sedan. En fin kortfilm, Myrlandet, och lite balkandans på ett äldreboende hann jag också med innan jag satte mej på eftermiddagsbussen till Luleå för vidare transport med nattåget till Stockholm. Kliver av tåget i Stockholm på tisdagsmorgonen med en känsla av att ha upplevt något närapå osannolikt.

Hur kommer det sig då att den lilla byn Korpilombolo med ca 500 invånare under 14 år har arrangerat denna festival? Jag citerar Linnea Nylund, ordförande i Korpilombolo kulturförening.

Den fantastiska historien börjar år 1825 med två bröllop i det nordliga landet Sverige. I Korpilombolo, byn med det exotiska namnet som betyder ”ödemarkssjön som är genomfluten av en å”, har folket gett sig av till Övertorneå på bröllop och bara några äldre kvinnor finns kvar i byn. En stor eldsvåda bryter ut och eftersom gårdarna på den tiden ligger tätt i sluttningen mot sjön så tar elden alla husen utom ett, nämligen Palogården (palo är finska och betyder brand, vilket kan tyckas som ett underligt sammanträffande). Kvinnorna lyckas inte rädda någonting utan ser förtvivlat hur allting brinner ner. När de övriga återvänder från bröllopet så sitter de gråtande och ser på förödelsen. Efter detta byggs byn upp på nytt, men nu med större avstånd mellan gårdarna. Korpilombolos latitud är 66 grader, 40 min nordlig bredd, och longitud 23 grader, 10 min östlig längd.

Samma år, i en by på den skånska landsbygden, vigs det unga paret Lovisa Petronella Faxé och Carl Sigmund von Greiff av Lovisas far, biskopen i Lund, Wilhelm Faxé. En månad senare beger de sig ut på sitt livs resa till staden Medellín i Colombia. De tänker sig nog återvända till Sverige, men ödet vill annorlunda. De blir kvar i Colombia och nya generationer von Greiff växer upp.

En av dessa är León de Greiff som föds 1895 i Medellín. Han blir författare och nattsuddare. Natten är för honom en tid av eftertanke och skapande och därmed en väldigt viktig tid för människan. När León Greiff själv tröttnar på livet i Medellín och kritikernas bristande förståelse för hans skrivande, beger han sig till det tropiska Bolombolo där han finner nytt liv för sitt författarskap och han skriver mer än någonsin. Här föds berättelsen om den fiktiva figuren Gaspar de la Noche, som kom att bli en av de viktigaste personerna i de Greiffs författarskap.

I februari 1926 skickar León de Greiff iväg Gaspar ut på en lång resa. Han söker en plats där han kan leva i fullkomlig frid, långt borta från civilisationen. Gaspar åker till Korpilombolo för att söka den absoluta tillflyktsorten som kan ge hans rastlösa själ en stunds vila. Gaspar finner också friden i Korpilombolo under lärkträd och tallar, bland stenar och is. Han lever där i 33 år.

Inte förrän León de Greiff äntligen får komma till sina drömmars Sverige som ambassadråd 1957–1961 hämtar han tillbaka sin fiktiva figur Gaspar från Korpilombolo. Enligt sägen förs han till León de Greiffs födelsedag infrusen i ett stort isblock. Själv säger Gaspar att det är en lögn och att han i själva verket haft det väldigt bra i Korpilombolo.

Den här berättelsen hittar litteraturvetaren Julian Vasques under sina litteraturstudier. Han fascineras av den och blir nyfiken på Korpilombolo. Våren 2004 bestämmer han sig för att göra ett besök och blir förtjust i orten med det säregna namnet. Under hösten samma år arrangerar han tillsammans med Umeå och Stockholms universitet och Pajala kommun ett symposium och där föds idén om en festival som hyllar "Natten". Korpilomboloborna är förundrade över tanken, men tycker att det känns som en gåva från andra sidan jordklotet som man inte kan avstå från och planeringsarbetet sätter fart. 1-13 december år 2005 går så den första festivalen av stapeln och många människor från när och fjärran samlas för att delta. Lilla Korpilombolo lyser som en pärla i polarnatten, medan nattens tankar utvecklas genom poesi, musik, filosofi och konst. Än idag ser vi med förundran hur "ordet och tanken" kan sammanlänka två orter på var sin sida om jordklotet.

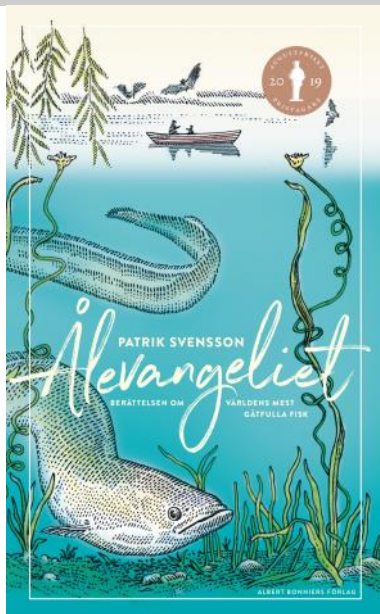
Christina Malmberg

KÖTTSSOPPA

I vinterkylan passar det bra med en mustig kött-soppa! FNSiN har ett litet lager av Ekströms frystorkade, säljes för 10 kr/påsen (11 för 100 kr). Beställ av Erik Elvers, e-måle e.elvers[a] bredband.net, sms 0738-526399.

Ålevangeliet

Bilden av bokens framsida är tillgänglig för nedladdning från Albert Bonniers förlags hemsida.

Bokrecensioner

Ålevangeliet av Patrik Svensson

Detta är en märklig bok om ett märkligt djur - ålen, men det är också en fin skildring av en far-son relation. Tonen i boken är lättsam samtidigt som Patrik Svensson har ett seriöst och brett perspektiv. Vi får exempelvis veta att Aristoteles studerade ålar ingående ca 300 år före Kristus. Han trodde att ålar uppstod ur lera. Två tusen år senare hävdade Carl von Linné att ålen föder levande ungar. Återigen; fel, fel! Vi får också reda på att den store psykoanalytikern Sigmund Freud stod och dissekerade ålar i Trieste i veckor för att hitta ålens testiklar. Också Freud misslyckades. En som däremot lyckades var dansken Johannes Schmidt. Han ägnade 20 år åt studier av pyttesmå ål-larver ute på Atlanten för att kunna bevisa att ålen leker i Sargassohavet.

Det hela är en mycket trivsamt och givande läsning med bitvis poetiskt språk och korta kapitel. Boken är nominerad till Augustpriset som fackbok, men texterna är för mig så fina att jag vill kalla det skönlitteratur, om än inte traditionell skönlitteratur.

Det är också en skildring av relationen mellan författaren och hans far, där en viktig del av deras gemenskap är just ålfiske på alla möjliga tänkbara sätt. Detta ålfiske beskrivs handfast men med många stämningsfyllda naturskildringar.

Innehållet begränsas dock inte till dessa två områden. Boken innehåller också fina utvecklingar koppelade till ålar i skönlitteraturen, till Rachel Carson, författarinnan med boken "Tyst Vår" som också skrev om ålar, till religion och vår (o)formåga att tro på något bortom fakta och till utdöda djur som Dronten och Stellers Sjöko. Allt presenterat på ett lågmält sätt utan pekpinnar

En sak jag funderat över är titeln - "Ålevangeliet". Ordet "evangelium" betyder ju ungefär glatt budskap och vad kan det då syfta på? Det är dunkelt för mig. Det kan knappast vara ålens framtid eftersom ålarna verkligen är hotade och blir allt färre. Kanske bara förlaget ansåg denna titel vara intresseväckande och i så fall har de ju verkligen lyckats.

Jag tycker det är en underbar liten bok som ger massor av kunskap om ålar, men också andra perspektiv. Om Du har lite blandade känslor för ålar - dessa slemmiga underliga djur - så är min rekommendation, öppna ändå boken. Jag tror inte Du ångrar Dig.

Alexander Nilson

Hur gick det?

Trädvandring i Nobelparken

Israel af Ström var intendent för Kungliga Djurgården 1820-1850. Hans insatser som skogsvårdare syns ännu idag på flera ställen på Djurgården. På hans initiativ grundades Skogsinstitutet 1828, och i anslutning till institutet (idag Israels ambassad) lät han plantera exemplar av närapå alla i Norden växande träd. Vi var 12 intresserade deltagare som under Eva och Lars Innings kunniga ledning gjorde det som man ska i ett arboretum: studerade träden — löven, barken, växtsättet och namnen. Mycket roligt och lärorikt!

Soili Bisi-Ström

Havtornsplockning

Den årliga havtornsplockningen vid stranden strax norr om Grisslehamn har blivit en lång tradition. I år var vi sju deltagare, från veteraner till förstagångsplockare. Väderutsikterna var något ovissa, men vi fick en riktigt behaglig stund vid havet. Färdledaren badade som vanligt.

Men aldrig har tillgången på bär varit så dålig, näst intill obefintlig, som i år. En förstagångsdeltagare konstaterade dock förnöjt att skörden nog skulle räcka till en pannacotta. Dessutom fanns det fortfarande en del blåbär att ta vara på. Självklart hoppas vi på normalare bärtillgång nästa år.

Anders Schaerström

Nillorutillit

Henrik Nilsson gav oss (17 åhörare) ett annorlunda och lärorikt perspektiv på Grönland av idag med utgångspunkt i det grönländska språket. Först fick vi en mycket kunnig översikt av grönländskans särpräglade ordbildning och grammatik. Språket är polysyntetiskt och utmärks av att ett ord genom tillskott och ändelser kan motsvara en hel mening på svenska. Det har bara tre vokalljud men en hel del för oss främmande konsonanter. Henrik berättade om dess ställning gentemot den officiella danskan och den nödvändiga engelskan, om risken för domänförluster men också om domänåtervinningar samt behovet av nya ord i takt med samhällets utveckling. Han redogjorde för den grönländska språklagen som ska garantera det inhemska språkets ställning. Han har själv undervisat blivande grönländska översättare och kom in på vad Grönlands universitet idag kan erbjuda av högre utbildningar. Kort sagt innehållsrikt, intressant och inte minst roligt!

Anders Schaerström & Erik Elvers

Naturen i Ekoparken

Omkring 15 åhörare, en del av dem gäster från andra föreningar som hittat info om föredraget på olika hemsidor etc., fick en kunnig, livfull och engagerande presentation av naturen i Ekoparken när Henrik Waldenström besökte oss och med vackra bilder visa parken – och också nämnde de hot som funnits och finns mot detta ovärderliga område, på gott och ont så nära Stockholm. En fin och minnesvärd kväll!

Erik Elvers

Landsort / Öja

4 medlemmar steg upp tidigt och tog sig till Nynäshamn där guiden Kjell Linnér mötte upp. Sedan buss och båt för att slutligen landa på Landsort, länets sydligaste ö. Vi började övandringen med att titta in i den lilla kyrkan som alltid är öppen.

Vi gick några km, först på branta strandklippor där man kunde se en intressant klippformation, en borteroderad diabasgång som skapat en enorm klyfta i det hårdare omgivande berget. Sedan följde vi en väg och passerade en kolerakyrkogård, en labyrinth och naturligtvis den kända fågelstationen. Kjell hittade den gamla husgrunden han sökte. Vi njöt av den vackra naturen med stora bestånd av rosor och rönn där bären och nyponen lyste röda. En mycket fin dag på en ö dit man gärna återvänder.

Claes Göran Ström

Vandring vid Baggensfjärden

På dagen 300 år och två månader efter att ett ryskt angrepp mot Stockholm avvärjdes vid Baggensfjärden vandrade vi med Eriks vägledning och sakkunniga ”föredrag till fots” på Skogsö udde nära Saltsjöbaden. Brittsommarvädret överträffade våra förväntningar (alt. farhågor) och leden gick i blandad miljö genom skog och villasamhällen med härliga skärgårdsvyer. Första anhalten var Boo gamla kyrkogård, där sjörövaren Gottberg från Gotska Sandön har sin anonyma grav. Bland gravstenarna fann vi däremot Ester Blenda Nordströms. Vandringen gick vidare till monumentet över de karoliner och hemvärnare (tremänningar) anförda av bl.a. Rutger Fuchs och Balzar von Dahlheim som slog tillbaka den ryska galärflottans angrepp.

Inalles blev vi 16 vandrare, sedan ytterligare några intresserade blivit förhindrade.

Anders Schaerström

Program

SKIDÅKNING ????

I den mån vädret ger förutsättningar för skidåkning i Stockholmstrakten håller vi beredskap för en gemensam tur. Ifall du är intresserad, kontakta Anders Schærström, anders.schaerstrom@telia.com; 070 693 91 28; 08 758 3003.

NORDISKA MUSEET – ARKTIS

Söndag 26 januari kl 13.50

Nordiska Museet visar fram t o m maj 2020 utställningen Arktis, Vi följer med på en allmän visning som börjar kl 14. Inträde till museet 140 kr (pensionär 120 kr) vari visningen ingår. Samling inne i entréhallen. (www.nordiskamuseet.se/arktis)

Anmälan ej nödvändig men kan göras till Erik Elvers e-måle e.elvers[a]bredband.net eller sms 0738-526399.

NATURHISTORISKA RIKSMUSEET – INSEKTER I STORT FORMAT

Lördag 22 februari kl 15.00

Riksmuseet visar fotoutställningen **Microsculpture** t o m augusti 2020 som vi upptäcker tillsammans (gratis inträde). Samling inne i entréhallen.

Anmälan till Erik Elvers

E-måle e.elvers[a]bredband.net eller sms 0738-526399 senast torsdag 20 februari.

www.nrm.se/besokmuseet/utställningar/tillfalligutstallningmicrosculpture.9006150.html

ESTLAND 75 ÅR EFTER DEN STORA FLYKTEN

Torsdag 27 februari, 18.00

Estniska huset, Wallingatan 34

I höstas högtidlighöll estländare 75-årsminnet av den stora flykten över Östersjön. 2018 var det 100 år sedan Estland blev självständigt. Nästa år kan man fira 30-årsminnet av frigörelsen från Sovjetunionen. Republiken Estland upphörde inte att existera under den sovjetiska ockupationen utan upprätthölls med olika medel i exil och hos motståndsrörelsen. (2019 var det dessutom 30 år sedan FNSiN gjorde en föreningsresa till Estland.) Hur gick det för de estländska flyktingarna i Sverige? Hur har estländarna bevarat sin kultur genom alla år och generationer som landet och folket varit ockuperat av andra, inklusive av Sverige? Hur har Estland utvecklats sedan den återvunna självständigheten?

Taave Sôôt Vahermägi, som är VD för Estniska Huset, ska ge oss bättre kunskaper om det nära grannland som nog allttjämt är alltför obekant. Det blir någon enkel **servering** med estländsk anknytning. Kostnad: max 100 kronor. Mer information vid anmälan.

Föransmälan till Anders Schærström, anders.schaerstrom@telia.com; 070 693 91 28; 08 758 3003.

Samarrangemang med Föreningen Norden och Studieförbundet Vuxenskolan

VÅRMÖTE

24 mars

Dagordning på nästa sida.

HAVSMILJÖPLANERING

Hur delar vi på havet? Utmaningar och möjligheter med en gränsöverskridande havsplanering: Erfarenheter från Östersjön & Norden

Lokal: Nordregio, Holmamiralens väg 10, Skeppsholmen

Tid: Någon gång i mars. Kl. 18.00

Information om datum kommer i medlemsbrev via e-post eller vid intresseanmälan

Nordregio är ett nordiskt, internationellt forskningscentrum för regional utveckling och planering. Från att tidigare ha varit främst inriktat på markanvändning, och social och ekonomisk hållbarhet i städer och på landsbygden har Nordregio blivit allt mer engagerat i problem som rör kust och hav och deras planering.

Andrea Morf är miljövetare och humanekolog, specialiserad på kust- och havsförvaltning. Hon jobbar med relaterade frågor både på Nordregio i Stockholm och på Havsmiljöinstitutet i Göteborg. Hon har ett starkt intresse för havsmiljön och speciellt trakter där land och vatten möts, gärna också berg och is - både för jobb och fritid.

Andrea kommer att presentera Nordregio och berätta om utmaningarna och möjligheterna när man delar kust och havsområden, inklusive pågående försök att bygga upp en gemensam planering och förvaltning över gränserna och på vilket sätt länder, organisationer och individer håller på att lära sig att samverka för att nyttja haven mera långsiktigt.

Kostnad, inkl. fika: 50 kr

Föransmälan till Anders Schærström, 08 758 3003.

070 693 91 28; anders.schaerstrom@telia.com;

Samarrangemang med Föreningen Norden och Studieförbundet Vuxenskolan

Avsändare: Föreningen Natur och Samhälle i Norden
c/o Erik Elvers Illerstigen 28, 170 71 SOLNA

VÅRMÖTE

Medlemmarna i Föreningen Natur och Samhälle i Norden kallas härmed till ordinarie medlemsmöte tisdag den 24 mars kl 18.00 i IFFI:s lokaler, Norrtullsgatan 45 (Borgerskapets Enkehus)

Dagordning

1. Val av mötesordförande, sekreterare och två justerare.
2. Fastställande av röstlängd.
3. Mötets behöriga utlysande.
4. Fastställande av dagordningen.
5. Protokoll från höstmötet.
6. Verksamhetsberättelse för 2019.
7. Resultat- och balansräkning för 2019.
8. Revisionsberättelse
9. Fastställande av balansräkning för 2019. "
10. Fråga om ansvarsfrihet för 2019 styrelse.
11. Motioner (skall vara styrelsen tillhanda senast tre veckor före vårmötet)
12. Fyllnadsval till funktionärsposter.
13. Information om samarbete med andra föreningar.
14. Övriga frågor

Kaffe, te och smörgåsar serveras .

Efter mötesförhandlingarna bilder och berättelser från resorna till Uppland och Kökar.

RESPLANER

ESTLANDSCYKLING försommaren 2020?

Som nämndes i förra NOS finns funderingar på någon cykeltur 2020 och ett förslag är Estland. Tänkta resruta Tallinn – nationalparken Lahemaa vid Finska viken – Peipussjön – universitetsstaden Tartu – Tallinn, total längd 40-50 mil under drygt en vecka i slutet av maj eller första halvan av juni om turen blir av 2020.

Det är nu knappt 10 personer som anmält intresse att delta per cykel eller bil så jag kommer att börja fundera närmare på t ex övernattningsställen. Om det är några fler som tycker att det låter intressant ber jag dem kontakta mig (mäle e.elvers@bredband.net) och gärna framföra synpunkter och/eller önskemål. Fortsättning följer i nästa NOS. /Erik Elvers

RESOR TILL ISLAND OCH NYLAND

Medlemmar har föreslagit att vi reser till Island respektive Nyland. Några konkreta planer finns ännu inte, men vi kommer att träffas i januari/februari för att diskutera och planera. Är du intresserad? Kontakta i så fall L-O Wallin (wallin.larsolov@gmail.com ; 070 171 48 29).

GOTSKA SANDÖN

Naturligtvis ska vi försöka ordna en gemensam färd till den underbara ön också denna sommarsäsong, men ingenting är bokat ännu. Ifall du är intresserad och har synpunkter får du gärna höra av dig till Erik Elvers och/eller Anders Scharström. Kontaktuppgifter hittar du t.ex. på sidan 2.

Risön 12 – 14 juni

Föreningen har bokat lägergården Risön i naturreservatet Florarna i norra Uppland från fredagen den 12 juni till söndagen den 14 juni. Vi hoppas på att kunna se en hel del växter, fåglar och härlig natur under helgen. En av dagarna planeras att vandra en led på 10 km som delvis följer Upplandsleden. Underlag är skogsstig och spång. Vill man göra en längre eller kortare tur så finns det alternativ. Inkvartering i sovsalar med ca 30 bäddar. Vi har bokat hela lägergården med kök, duschar och WC. Ca-pris för logi för två nätter är 200 – 300 kr. Det finns inga kommunala transportmedel till Risön. Närmaste tågstation är Örbyhus. Därifrån får vi samåka till Risön, ca 40 minuters resa. <https://naturkartan.se/sv/uppsalalan/rison>

Intresseanmälan till Eva Bolander mobil 076-8452085 eller mail eva.bolander@telia.com

